

“AVESTO”DA DEHQONCHILIK BILAN BOG`LIQ MAROSIMLAR

Dilnoza Amanbayevna Atajanova

Urganch Innovatsion Universiteti Ijtimoiy gumanitar fanlar va tillar kafedrası o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Avesto” kitobi va unda berilgan dehqonchilik bilan bog`liq marosimlar haqida fikr yuritilgan.”Avesto” kitobida keltirilgan ma`lumotlardan agrar sohada foydalanishning ahamiyati ham e`tiborga oligan.

Kalit so`zlar: “Avesto”, dehqonchilik, marosim, hosildorlik, Zardusht, “Vendidod”, “Visparad”.

РИТУАЛЫ СВЯЗАННЫЕ С ЗЕМЛЕДЕЛИЕМ В «АВЕСТЕ»

Аннотация. В данной статье рассматривается книга «Авеста» и приведенные в ней обряды, связанные с земледелием, а также учитывается важность использования информации, приведенной в книге «Авеста», в сельскохозяйственной области.

Ключевые слова: «Авеста», земледелие, обряд, плодородие, Заратустра, «Вендидод», «Виспарад».

RITUALS RELATED TO FARMING IN "AVESTA"

Abstract. This article discusses the book "Avesta" and the rituals related to agriculture given in it. The importance of using the information given in the book "Avesta" in the agricultural field is also taken into account.

Keywords: "Avesta", farming, ceremony, fertility, Zarathustra, "Vendidod", "Visparad".

Kirish. Avesto sahifalarida odamlar yashaydigan makon haqida, bu makonning tarkibiy tuzilishi, taraqqiyoti to`g`risida ma`lumotlar keltirilgan. Mazkur makon nufusi yaqin 25 mln kishini tashkil qilgan. Odamlar o`z nasibasini “gazlamaga o`xshash” sug`orma yerlarda dehqonchilik qilib, poyoni yo`q qir-adirlaru yaylovlarda chorvasini boqib, umrguzaronlik qilib kelgan.

Adabiyotlar tahlili. Bu mamlakatni muqaddas Avesto kitobida “ajoyib mo`l-ko`llikga ega davlat” deganlar. Shunday bo`lishiga asosiy sabab - avvalo bu xalqning qobiliyati, yaxshi yer, qolaversa, bu yerlarni suv bilan ta`minlagan bosh daryolar - Amu va Sirdaryo, ya`ni avestocha: “Ardvi Sura - Anaxita (Suv ma`budasi) suvining tozaligi, bu suv - faoliyatni rivojlantirib, mol podalarini ravnaq toptiradi, yerdagi mavjudotlarni taraqqiy ettiradi, davlatlarni gullab - yashnatadi, odamlar urug`ini tozalaydi”, degan Zardusht (Yasna, XIV, Yasht XIII).

Son jihatidan katta va ko`p qabilalardan iborat bu qadimgi davlat ma`naviy rivojlangan, iste`dodli, iqtisodiy tomondan gullagan, yuksak chorvachilik va dehqonchilik san`atiga ega bo`lgan[1;84].

Muhokama va natijalar. Tarixdan ma`lumki, insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi markazlari paydo bulishi va rivojlanishida dehqonchilik madaniyati muhim omil bo`lgan.

Dunyo sivilizatsiyasining qadimiy markazlaridan biri bo`lgan Sharqda dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi sug`orma dehqonchilikka asoslanganligi bilan ajralib turadi. Bu borada aytish joizki O`rta Osiyo zaminidagi eng qadimgi dehqonchilik madaniyati Joytun madaniyati bo`lib millodgacha bo`lgan 6-4 ming yilliklarda shakllanganligidan dalolat beradi.

Dehqonchilik tarixini o`rganish tarixning turli bosqichlarida xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy tizimini va ishlab chikarish kuchlari rivojlanishini xujalik-madaniy tiplar tarixi muammolarini ilmiy tahlil qilishda g`oyat muhimdir. Qadimga dehqonchilik madaniyati, an`anaviy dehqonchilik xujaligi va u bilan bog`liq marosimlar hamda agrar kultlar tarixchi, arxeolog va etnolog olimlar uchun doimo dolzarb va qiziqarli muammolardan biri bo`lib kelgan va bu borada mutaxassislarning olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijasida ma`lum amaliy natijalarga ham erishilgan.

Ayniqsa bu borada O`zbekiston xududidagi dehqonchilik va dehqonchilik madaniyati tarixi, sug`orma dehqonchilikning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari hamda u bilan borliq bo`lgan urbanistik jarayonlar doimo dolzarb muammolardan xisoblangan. Vatanimiz xududidagi eng qadimgi dehqonchilik madaniyati tarixi, dehqonchilik marosimlari va ularning genezisini tadqiq qilishda o`tmish ajdodlarimiz turmush tarzini o`rganishda, tarixiy jarayonlarni rekonstruksiya kilishda hamda halqimizning qadimgi davlatchilik an`analari va mintaqadagi qadimgi urbanistik jarayonlarni ilmiy-asosli tarzda o`rganishda muhim ahamiyatga ega.

Bu borada jahon fanida boy tajriba to`plangan bo`lib nemis folklorshunosi V. Mannxardt tomonidan ilk bora dehqonchilik bilan turli afsonalar va obrazlarda o`simliklar olamining jonlanish sirlari namoyon bo`lishi muammosi ilgari surilgan. V. Mannxardtning ta`kidlashicha, marosimlar va kultlar asosida inson tabiatdagi barcha boshqa mavjudotlar kabi usimliklarda yashaydi degan qarash mujassamlashgan. Olimning fikricha, ruxning o`simlikka evrilishi to`g`risidagi mifologiya quyi mifologiya yuqori iloxlar to`g`risidagi mifologiyaga asos bo`lgan va aynan quyi mifologiya o`ziga xos yashovchan bo`lgan hamda uning izlari dehqonchilik marosimlarida yaxshi saqlanib qolgan.

Mashxur ingliz tadqiqotchisi J. Frezer Mannxardt materiallariga suyangan xolda qadimiy agrar diniy dunyoqarashga oid manzarani qayta tiklagan va uning rivojlanish bosqichlarini ko`rsatgan hamda antik kultlar madaniyatning turli rivojlanish bosqichlarida oralik bo`g`in tarzida ahamiyatga ega deb ta`kidlagan. Qolaversa etnolog olim tarixiy-taqqoslash usuli asosida ilk mifologik qarashlar va rituallar bilan Yevropa xalqlarining dehqonchilik marosimlarining o`zaro bog`liqligini ko`rsatib berishga harakat qilgan .

Darhaqiqat dehqonchilik an`analari qadimiy ildizlarga bog`lanishi bilan birga o`ziga xos marosimlarga ham ega bo`lgan. Har bir dehqonchilik mavsumida aynan bir vaqt takrorlanuvchi ish jarayoni turli an`ana va urf-odatlarini shakllanishiga sabab bo`lgan.

Ma`lumki, «Avesto»da ilk dehqonchilik va chorvachilik madaniyati bilan bog`liq ijtimoiy tartib qoidalarga oid qarashlar va turli-tuman marosimlarga ham keng o`rin berilgan. Jumladan, mazkur manbada dehqonchilik bilan chorvachilikni yaratgan zot Axura Mazda nazdida eng ma`qul ish tarzida madx qilinadi. Ayniqsa, dehqonchilikka oid mehnatni hurmat qilish, sevis va qadrlash ta`kidlangan. Shundan kelib chiqib zardushtiylik ahloqiy qarashlari bevosita dehqonchilik dehqonlar va chorvadorlar ahloqiy dunyoqarashini aks ettiradi.

Dehqonchilikning yaxshi tomonlari Zardushtning ikkinchi farzandi Arvatatnara obrazida mujassamlashgan. Unga xos xususiyatlarga konunga va ijtimoiy tartibga itoat qilishlik hamda sabr-bardoshlilik kirgan. Shuningdek mazdaparastlar tasavvuriga ko'ra olamdagi birinchi dehqon Arvatatnara hisoblanadi. "Vendidod"ning 2-fargard, 42-bandida qayd etilishicha, Yimaxshayati (Jamshid) bunyod etgan Yer ahli orasida Zardusht va Arvatatnara eng buyuk va eng donodir. “Bundaxishn”da keltiriladi: “Arvatatnara dehqonlarning ulug'i edi, endi Jamshid bunyod qilgan varning buyukiga aylandi

“Avesto”ning juda ko'p o'rinlarida hosildorlikni oshirishdagi asosiy omillardan biri yerning zaxini qochirish, shurini yuvish deb maslaxat beriladi. Zardushtiyalarda yaxlit bir agromadaniyat yaratish uchun maxsus irrigatsiya tizimi va yer maydonlarini jamoa a'zolari o'rtasida tartibli taqsimlanishiga amal qilingan. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki jinoyat uchun odamlarga beriladigan jazo turlari ichida suv inshootlari qurishda majburan ishlatish chorasi ham bo'lgan (bu og'ir jismoniy mehnat xisoblangan). Bu davrda yer jamoa mulki bo'lgan bo'lsada chorva xususiy mulk bo'lganligini “Avesto”dan ko'rishimiz mumkin.

“Avesto”da dehqonlarni vastriofishuyant deyilgan. Bu so'zning etimologiyasiga nazar tashlasak zardushtiyalar ajdodlarining an'anaviy ko'chmanchi mashg'uloti — chorvachilik bilan bog'liq juda qiziq bir manzaraning guvoxi bulamiz. Avestoshunos olim A. O. Makovelskiyning yozishicha, “vastriofishuyant” iborasi yasalishiga kura murakkab so'z bo'lib uning birinchi tarkibiy kismi yirik shoxli qoramol cho'poni, ikkinchi qismi esa mayda shoxli chorva cho'poni ma'nolarini bildirgan. Ushbu ikki so'zning qo'shilishidan keyinchalik dehqon so'zi paydo bo'lgan”.

“Vendidod” va “Visparad”ning alohida qismlarida yerga ishlov berish, ekin ekish, yerning meliorativ xolatini yaxshilashga oid qator yo'l-yo'riqlar bayon qilingan. Jumladan, “Vandidod”ning uchinchi fargardi, 4-bandida Zardushtning Axura Mazdaga qarata "zamini hammadan ko'ra baxtiyorrok bo'lgan dunyodagi uchinchi joy qayer?" — degan savoliga javob tariqasida Axura Mazda: “Ey Sipiytmon Zardusht! Bunday joy bir Ashavan hammadan ko'ra ko'proq bug'doy, yog' va mevali daraxtlar ekkan, odamlar quruq yerlarga suv chiqargan, suvli yerlarni shudgor qilgan zamindir” deb javob bergan. Shuningdek “Vendidod”da ta'kidlanishicha, o'z vaqtida ekilmagan va omoch tegmagan zamin baxtsizdir. U omochni orzu kiladi. Bunday zamin balog'at pallasiga kirgan sohibjamol qizdir. Bu oila kurish, qiz farzand ko'rishni xoxlagani singari, xaydalmagan yer ham qo'shchini kutadi”.

Xalqimiz dunyoqarashi va dehqonchilikka oid an'anaviy xo'jalik mashg'ulotida hozirgacha ushbu qarashlar bilan bog'liq ayrim ko'rinishlar saqlanib qolgan bo'lib buni bevosita etnografik ma'lumotlar ham tasdiqlaydi. Jumladan, o'zbeklarda yerni xaydash, uni ekishga tayyorlash, suv keltirish, zamin bag'rida yetishtirilgan xosilni yig'ib olish savob, dehqonchilik eng sharafli mashg'ulot hisoblanadi. Ayniksa, dehqonchilik mavsumini boshlanishi o'ziga xos tantana tarzda nishonlangan bo'lib, XX asrning birinchi choragigacha respublikamizning qator mintakalarida bahorgi shudgor oldidan “is chiqarish” marosimi o'tkazilgan. Har bir oilada ayollar bo'g'irsoq cho'zma (“is”) pishirishgan. Qozonda moy yaxshi qizitilib, so'ngra unga hamir tashlangan. Go'yoki, marhumlar shu moy qizishini eshitib, ruxlari shod bo'lishib, qarindosh-urug'larga omad tilashadi. Yerni haydashdan oldin xo'kizlarning shoxlari va buynturig'ini yog' bilan moylaganlar.

Ho`kizlarni yomon ko`zdan asrasin, deb tumorlar taqilgan. Keksalarning ta`kidlashlaricha, mazkur odat zaminida uning shoxlari moylanib, bakuvvat bo`lgan xo`kiz yil bo`yi xormay-tolmay ishlasin, - degan niyat mujassamlashgan. Dastlabki egat olish yoki urug` sepishni oila yoki qishloqdagi xurmatli keksalar boshlab berishgan.

“Avesto”da yozilishicha, “kimda-kim bug`doy eksa, u Ashaxni (Haqiqat) ekadi. U Mazda dinini yana va yana ko`kartiradi. U Mazda dinini yuzlab hamdu sano, nazru niyoz va o`n minglab qurbonliklar quvvatlantirgandek qudratli qiladi. Qachonki egatlarda urug` yetilsa, devlar o`rinlaridan ko`chadilar. Qachonki bug`doy gurkirab ko`karsa devlar dahshatlardan titray boshlaydilar. Qachonki bug`doy un bo`lsa, devlar nola chekadilar. Qachonki bug`doy xirmonga uyulsa, devlar nobud bo`ladilar. Qay bir xonadonda bug`doy bosh chikarsa u xonadonga devlar yakinlasha olmaydilar. Qay bir xonadonda bug`doy ombori bo`lsa go`yo qizdirilgan temir devlar bo`ynini chirmab tashlaydi”. Ko`rinadiki, “Avesto” paydo bo`lgan davrda g`alla ekish, don yetishtirish, umuman, dehqonchilik madaniyati yetarli darajada rivojlangan ekan.

Biz o`zbek xalqining an`anaviy turmush tarzi bilan bog`liq qarashlar va marosimlarni kuzatar ekanmiz, yer, don va nonga bo`lgan o`ziga xos xurmat-ehtiromni turli-tuman udumlar va marosimlarda hozirgacha saqlanib kelayotganligini ko`rishimiz mumkin. Farg`ona vodiysi o`zbeklari orasidagi xalqona qarashga ko`ra bug`doy, olma, kovun, anjir va rayxon dastlab jannatda o`sgan. Shu bois ushbu o`simliklar va mevalar doimo e`zozlangan. Ayniqsa xalq orasida yerga bug`doy sepish eng xayrli amallardan biri sanalgan va bug`doy ekilgan maydonlarni oyoq osti qilish gunoh xisoblangan. Kolaversa bug`doydan tayyorlanadigan taomlar ham aloxida qadrlangan. Jumladan, bahorda iliq o`zildi paytida ayollar tomonidan namlangan bug`doyni ko`kartirib sumalak tayyorlash va qolaversa bir marta sumalak tayyorlangan uyda yetti yil mobaynida xar yili bir marta sumalak pishirish udumlari hozirgacha davom etib kelmoqda. Shu o`rinda xalqimizning nonga bo`lgan xurmat e`tiborini alohida ta`kidlab o`tishimiz lozim. Asosiy xo`jalik mashg`ulotlaridan biri dehqonchilik bo`lgan o`zbek xalqida non azaldan asosiy va tansik iste`mol mahsulotlaridan bulishi bilan birga non bilan bog`liq qator marosimlar va urf-odatlar shakllangan. Jumladan, non hech qachon oyoq ostiga tashlanmagan. Nonni bosish og`ir gunoh hisoblangan. Bundan tashqari kelinni kuyovnikiga kuzatishda boshiga non qo`yish odati bo`lgan. Farg`ona vodiysi o`zbeklari qadimiy odatga ko`ra g`alla somonini xech qachon o`choq va tandirga yoqishmagan. Chunki donni-nonni yoqish og`ir gunoh deyiladi. Ajdodlarimizning ta`kidlashlaricha, non bor joyga turli ins-jinslar va yovuz kuchlar yaqinlashmas ekan. Shu bois yomon ko`zdan, yovuz kuchlardan asrovchi vosita sifatida, yangi tug`ilgan chakalokni yoki xatna kilingan bolaning yostig`i ostiga boshqa qator magik xususiyatga ega buyumlar bilan birga non qo`yilgan. Xorazmda non bo`laklarini tumor qilib taqilgan va non uchun hamir tayyorlab qo`yilgan yerga (masalan, tandir oldiga) jin, parilar yakinlashmaydi deyiladi. Yana shu o`rinda Xorazmdagi bir odat tusiga kirgan holatni ham aytib o`tish lozim mehmon ketayotgan paytda mehmonga non berib, “non yo`ldoshingiz bo`lsin” deb mehmonni uyiga uzatib qolish odati hozirgacha saqlanib qolgan.

XX asr boshlarida o`zbeklarda ba`zan ekinlar rivoji past bo`lib, hosil kam bo`lsa va bu xodisa ikki-uch bora qaytarilsa, bunday yerlarga odamlar salbiy nazar bilan qarashgan. Giyox unmaydigan yoki kam hosilli paykallarni «it tekkan yer» (ins-jins tekkan manosida),

“xudo qarg`agan yer” deb nomlashgan. Xorazmda o`lgan odamning jasadi tekkan yerni nopok yer deyilgan. Agar ekin ekiladigan yerda odam jasadi yoki uning suyaklari topilsa, bu joy harom xisoblangan. Bunday yerni besh marta sug`organdan keyingina ekin ekishgan. Ayrim joylarda esa bunday yerlarning atrofini juyak olib o`rab qo`yishgan va ikki-uch yil davomida sug`ormaganlar, ekin ekmaganlar. Biz bu udumga aynan o`xshash ko`rinishni “Avesto” kitobida uchratamiz. Zardushtiylarning “murdaning nopokligi” konsepsiyasiga ko`ra zardushtiylik paydo bo`lgan dastlabki paytlarda tuproqning xolatini buzmaslik maqsadida va murdani “marosimiy makrux” hisoblangani bois o`lik yerga ko`milgan. Murda odamlar nazaridan yiroqqa-baland tepaliklarga eltib maxsus supalarga qo`yilgan. “Veididod”ning 7-fargardi, 7-bo`limida Zardushtning Axura Mazdaga qarata “oftob ostida yotgan odam jasadi yerga tushib ketsa, yer necha vaqtdan so`ng o`zining pokizalik xolatiga qaytadi? — degan savoliga javob tariqasida "oftob ostida yotgan odam jasadi yerga tushib ketgan lahzadan bir yil o`tgach, zamin o`zining poklik xoliga qaytadi" — deb javob bergan. Boshqa o`rinda Axura Mazda Zardushtga qarata "odam jismi tuproqqa topshirilgan lahzadan ellik yil o`tganidan so`ng zamin o`zining poklik xoliga qaytadi” — deb ta`kidlagan. Demak biz bundan xalqimizning dehqonchilik bilan bog`liq qator urf-odatlar kecha yoki bugun o`ylab topilmagan, balki o`zining ko`p ming yillik tarixiga ega ekanligiga yana bir bor amin bo`lamiz. Farg`ona vodiysi o`zbeklarida yerga dastlabki ishlov berish, yangi yil boshidagi dastlabki dehqonchilik yumushlari Navro`z tantanalari bilan bir vaqtda boshlangan. Navro`z ayyomi dehqonlar uchun ayniqsa ahamiyatli bo`lgan. Chunki yuqorida aytganimizdek bu kunlarda ekin ekish, dala, bog` yumushlari boshlangan. Dehqonlar, bog`bonlar va chorvadorlar ayozli kunlardan omon-esson chikib, bahorning issiq kunlarini intiklik bilan kutib, katta dehqonchilik ishlariga jiddiy tayyorgarlik ko`rganlar, omoch-bo`yinturiqlarni, molalarni sozlab, taht qilishgan, otlar sovutilgan, aravalar to`zalanib ishga yarakli xolga keltirib qo`yilgan. Asosiy ishchi kuchi bo`lgan xo`kizlarni yaxshi parvarishlab, ularni yer xaydashga olib chikishgan. Shu bois ham o`rta asrlarda Buxoroda bu dehqonchilik bayrami “Navro`zi kishavorzon” – “dehqonlar bayrami” deyilgan. Zahmatkash dehqonlar aynan ushbu kun qo`sh chiqarib urug`ni yerga qadaganlar.

Dehqonning mehnati faxrli ish, deb hisoblangan (71, 96). Avesto kitobida xalqni boqadigan yer alohida qadrlangan, uni kengaytirish masalasiga e`tibor berganlar. Bir paytda davlatda ko`payotgan aholining zichligi oshib, torlik paydo bo`lgan. Shunda Axura Mazda Yimaga ko`rsatma beradi (“Videvdot”, II fargard, 1-41 boblar): “er, podalar, ishchi mollar, odamlar, itlar, parranda bilan mutlaqo to`lgan, hech kim o`z o`rnini topa olmaydi va uch marta Yima yerni oltin omoch bilan haydagan, har zamon uchdan bir qismiga ko`paytirgan” (16, 40 bandlar)[2; 85].

Videvdot`ning II - fargardida: “Ona -Yer eng avvalo qachon xursand bo`ladi? degan savolga Ahura Mazda quyidagicha javob beradi: - “Bilgil ey Zardusht! Agar qayerda yerlarni ishlab (ekin ekib), g`alla, o`t-o`lanlar va mevali daraxtlar eksalar, suvsiz yerlarni suv bilan ta`minlab, suv bosgan joylarni quritsalar”. Buning uchun yer boyitilishi, ya`ni unga yetarli miqdorda go`ng solinishi shart deyiladi[3; 88].

Ahura Mazda dediki: “Albatta qayerda mayda va yirik mollardan ko`p go`ng olinsa”. Bunda biz, ota-bobolarimizning deyarli 3 ming yil ilgari yerni chorva o`g`iti bilan boyitish masalasiga alohida e`tibor berganliklarini ko`rishimiz mumkin.

“Ona - Yerni hammadan ko‘p kim hursand qiladi?”

Javob berdi Ahura Mazda: “Bilgilki, ey Zardusht! Agar kimki ko‘plab g‘alla va o‘tlar ekib o‘stirsa, mevali daraxtlar o‘tqazsa, suvsiz yerlarni sug‘orib, suv bosgan yerlarning zahini qochirsa.

Ekin ekilmasdan qoldirilgan yerlar qattiq ranj chekadi, u xuddi bepusht erga tegib, farzand orzu qiladigan go‘zal ayolga o‘xshaydi”. Yer hamisha o‘zini ishlagan kishiga minnatdorchilik bildiradi, duo qiladi. Yer shunday deydi: “Ey aziz inson! Sen non istagida menga ishlov berding, urug‘ ekding. Men mehnatlaring evaziga senga mo‘l-ko‘l bug‘doy va har xil yegulik in‘om etaman”.

“Bilgil, ey Zardusht! Agar kimki yerdan foydalanib, unga ishlov bermasa, yer shunday deydi: “Ey odam! Sen meni astoydil ishlab ekin ekmadning. Endi birovlarining eshigida darbadar bo‘lib tilanchilik qilasan, bir parcha nonga zor bo‘lasan, ko‘zingni hamisha yo‘lga tikasan, o‘zgalar seni eshigidan haydaydilar”. Bu joyda Ona Yer ulug‘langan, undan to‘g‘ri foydalanilsa, odamga tinch, to‘q hayot kechirishi berilgan. Shu bilan birga, chorva uchun yerga yem-hashak ekib, mo‘l ozuqa zahirasiga ega bo‘lish to‘g‘risida aytiladi[4; 89].

Xulosa. Zardushtiylik dini paydo bo‘lgan paytda Markaziy Osiyo mintaqasida dehqonchilik, chorvachilik, bog‘dorchilik, hunarmandchilik va ular bilan bog‘liq urf – odat, an‘ana va marosimlar o‘z davri talablari darajasida rivojlanib yuksalib borgan. Bunga Zardusht va uning tarafdorlari tomonidan faol va mehnatsevar inson xususidagi targ‘ibot va tashviqot ishlari, o‘git-u da‘vatlari ham muhim omil sifatida ta’sir etganligi shubhasizdir[5; 40].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абдолниёзов Б., Исхоқов М. “Авесто ва қадимги чорвачилик”. – Хива, 2008. – Б.- 84.
2. Абдолниёзов Б., Исхоқов М. “Авесто ва қадимги чорвачилик”. – Хива, 2008 . – Б.- 85.
3. Абдолниёзов Б., Исхоқов М. “Авесто ва қадимги чорвачилик”. – Хива, 2008 . – Б.- 88.
4. О‘sha joyda 89 – bet.
5. Хамидов Х. “Авесто” файзлари. –Тошкент: Мерос, 2001. –Б.- 40.